

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

**STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI
IV**

Coordonator: Viorel Cernica

Ediție îngrijită de: Mona Mamulea

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2008

EXPRESIE ȘI SCEPTICISM LA EMIL CIORAN

MARIUS DOBRE

Scrisul expresiv și atitudinea sceptică sunt cele două mari coordonate după care poate fi urmărită opera lui Emil Cioran. Ambele însă au ceva aparte, poartă amprenta personală a filosofului român și trebuie înțelese ca atare; scrisul său expresiv nu este simplă poezie, iar scepticismul său nu poate fi urmărit ca o atitudine generală, schematică, de suspendare a judecății.

SCRISUL CA ELIBERARE SAU „LACRIMILE PRELUCRATE”¹

Ne apare astăzi clar faptul că Emil Cioran s-a lansat în cultura mare, atât în România, cât și în Franța, în primul rând prin felul său de a scrie și abia apoi prin felul său neobișnuit de a vedea lumea, deși la începutul carierei sale de scriitor fraza sa a putut părea unora încărcată de „adjective și substantive sonore”, cu tautologisme, plină de violențe verbale, „obositoare” etc. Admiratorii săi, se pare, l-au iubit mai ales pentru stilul său și abia apoi pentru ideile sale. A realizat el însuși acest lucru copleșit de discuțiile asupra scriiturii sale, când se revolta într-o pagină de jurnal: „Se vorbește despre «stilul» meu. Dar stilul meu nu mă interesează deloc. Am ceva de spus, o spun și de contat contează ceea ce spun; modul în care o spun e secundar. Idealul ar fi să scriem fără stil; mă străduiesc să o fac și am să reușesc. Numai gândul contează. Restul e pentru făcătorii de literatură”². N-a reușit însă niciodată, după cum se știe. A fost de fapt domeniul în care a excelat, în care gândirea sa a fost „impecabilă”³ și în care „s-a rafinat” neconștient de-a lungul operei sale⁴.

Nevoia de expresie a apărut la el nu din dorința de afișare a unor stări sufletești, eventual euforice, care se pretau la transpuneri poetice, ci din dorința de *salvare prin mărturisire* a unor experiențe intense, încordate, „cu tendință de explozie”, așa cum ar fi obsesia „chinuitoare”, insuportabilă, a morții („vorbind despre moarte, ai salvat ceva din tine”), dar nu numai: „Devii liric atunci când viața din tine palpită într-un ritm esențial și când trăirea este atât de puternică încât

¹ Expresia apare în *Caiete II. 1966–1968*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 260.

² Emil Cioran, *Caiete III. 1969–1972*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 298; vezi și p. 7.

³ Sorin Vieru, *Continentele insomniei*, în „Secolul XX”, nr. 328–329–330, p. 16.

⁴ Andrei Pleșu, *Reversul unui infern*, în „Secolul XX”, nr. 328–329–330, p. 20.

sintetizează în ea întreg sensul personalității noastre. Ceea ce este unic și specific în noi se realizează într-o formă atât de expresivă, încât individualul se ridică în planul universalului”⁵. În esență, notează el, „a fi liric înseamnă a nu putea rămâne închis în tine însuși”, iar lirismul nu vine decât în urma unei „afectări organice și totale”⁶ (Cioran vorbește chiar despre un „lirism absolut”, un lirism al „clipelor din urmă”⁷). În general, credea el, un scriitor trebuie să scrie despre sine sau despre sine în raport cu lumea.

Scrisul devine astfel o terapie, ajutând la descărcare, la eliberare; expresia devine medicament, chiar o „răzbunare” împotriva lumii și împotriva sa. Pare oarecum stranie această situație: să te eliberezi așternând pe hârtie gânduri negre; Cioran nu a fost doar o dată pus în poziția de a explica această situație și a răspuns tot timpul conform credinței sale. Reproducem aici un pasaj relevant din acest punct de vedere, dintr-o scrisoare trimisă unor tineri spanioli, încurcați și ei în fața paradoxului cioranian: „[...] mă întrebați de ce n-am ales tăcerea în loc să-i dau târcoale, și-mi reproșați că tot stăruie în lamentații, când de fapt ar trebui să tac. În primul rând, nu toți oamenii au norocul să moară de tineri. Prima carte mi-am scris-o în românește la 21 de ani, făgăduindu-mi ca după aceea să nu mai scriu nimic. Pe urmă am scris alta, urmată de aceeași făgăduință. Comedia s-a repetat vreme de 40 de ani. De ce? Fiindcă scrisul, oricât de puțin ar însemna, m-a ajutat să trec de la un an la altul, deoarece obsesiile *exprimate* rămân pe jumătate atenuate și depășite. Sunt sigur că, dacă n-aș fi înnegrit hârtia, m-aș fi omorât de mult. Scrisul e o ușurare extraordinară. La fel și publicatul. O să vi se pară ridicol, și totuși e foarte sigur. Căci o carte e viața ta, e o parte din viața ta, care te face *exterior* ție însuși. Te desprinzi de tot ce iubești și de tot ce detești. Merg mai departe: dacă nu aș fi scris, m-aș fi putut transforma într-un asasin. Exprimarea e o eliberare. Vă sfătuiesc să faceți următorul exercițiu: când urâți pe cineva și simțiți dorința de a-l lichida, luați un petec de hârtie și scrieți că X e un porc, un bandit, o lepădătură, un monstru. O să remarcați numaidecât că-l urâți mai puțin. Este exact ce am făcut eu cu mine însumi. Am scris ca să insult viața și să mă insult. Rezultatul? M-am suportat mai ușor și am suportat mai ușor viața”⁸.

Dacă nu ar fi avut rolul de terapie, nici scrisul n-ar fi fost pentru Cioran purtător al vreunui sens. Conștient tot timpul de acest fapt, el a declarat după apariția fiecărei cărți că e ultima. Numai că pactul cu existența, acomodarea cu ea trebuiau să continue, iar acestea nu erau posibile decât prin scris. Astfel, fiecare carte devine, cum spunea el undeva, „o sinucidere amânată”, chiar dacă, după o vreme mai îndelungată, fiecare carte devenea, în cele din urmă, ceva străin, ceva în

⁵ Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 6, 7.

⁶ *Ibidem*, p. 7, 9.

⁷ *Ibidem*, p. 88.

⁸ Apud Emil Cioran, *Să scrii ca să trezești*, interviu cu Fernando Savater, republicat în *Convorbiri cu Cioran*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 14. Ideea este repetată, de altfel, în mai multe interviuri.

care nu se mai putea recunoaște. Filosoful realizează de tânăr că scrisul reprezintă o eliberare, dar este numai una temporară, căci nu se poate detașa definitiv de „obsesii”; obsesiile nu se elimină complet, ci se înlocuiesc: scapi de tirania uneia, apare alta cu periodicitate (poți scăpa, de pildă, de obsesia morții pentru un timp înlocuind-o cu cea a nebuniei)⁹.

Dar expresiile tale ajung astfel și la alții, sunt într-un fel *exerciții de comunicare a propriilor stări către alții*, și nu o dată i s-a reproșat lui Cioran faptul de a fi comunicat asemenea stări depresive precum erau cele ale sale. Cititorul se regăsește cumva în trăirea individuală a scriitorului și așa se întâmplă cu toate cărțile, iar despre asta poate depune mărturie orice om care a citit o carte. Relația scriitor-cititor ia însă dimensiuni aparte atunci când este vorba despre o carte a lui Cioran; iată cum descrie el însuși această relație: „La ce servesc cărțile? Ca să înveți? E ceva lipsit de interes, pentru asta nu trebuie altceva decât să te duci la școală. Nu, eu unul cred că o carte trebuie să fie realmente o rană, trebuie să răscolească într-un fel sau altul viața cititorului. Când scriu o carte, ideea mea e să *trezesc* pe cineva, să-l biciuiesc. Deoarece cărțile pe care le-am scris s-au ivit din indispozițiile, ca să nu zic din suferințele mele, trebuie să-i transmită într-un fel același lucru și cititorului. Nu, nu-mi plac cărțile care se citesc așa cum ai citi ziarul: o carte trebuie să zguduie, să pună totul sub semnul întrebării”¹⁰. Așadar, Cioran scrie mai întâi pentru a-și ușura sufletul, și apoi, meditănd asupra „funcției” cărților sale, găsește că ar trebui să răscolească și cititorul și să-i trezească aceleași „indispoziții” trăite de scriitor însuși.

Nu încapă îndoială că fraza lui violentă, plină de pasiune, după cum singur și-o caracteriza, dar și încărcată de pesimism, am adăuga noi, a răscolit cumva cititorul. De aceea, au fost și oameni, cum am mai spus, care nu au considerat-o sănătoasă pentru societate. Astfel, Cioran povestește cum un critic de la „Le monde” i-ar fi spus într-o scrisoare despre *Tratatul de descompunere*: „Nu vă dați seama, cartea aceasta ar putea cădea pe mâna unor tineri!”¹¹ Moralistul însuși s-a temut uneori că prin cărțile sale ar putea face rău unor oameni, dar din fericire a constatat că nu s-a întâmplat așa, ci dimpotrivă¹².

Au fost însă și alții care, dincolo de pesimism, au văzut în stilul său ceva „violet, sprintar, plin de umor caustic”, iar conversația cu el, deși plină de idei „înfricoșătoare”, au găsit-o „spirituală, încântătoare”¹³.

⁹ Idem, *Scrisul ca mijloc de eliberare*, în „Vremea”, nr. 307, 1933, republicat în *Singurătate și destin*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 238.

¹⁰ *Să scrii ca să trezești*, ed. cit., p. 17.

¹¹ *Ibidem*, p. 16–17.

¹² Despre această mărturisire vezi, de pildă, *Oceanograf al ororii*, interviu cu Fritz J. Raddatz, republicat în *Convorbiri cu Cioran*, ed. cit., p. 171.

¹³ De pildă, François Bondy, în interviul din 1972, publicat și în *Convorbiri cu Cioran*, ed. cit., sub titlul *Cel mai inactiv om din Paris*, p. 7.

Scrisul său neobișnuit, dur, în afara liniei optimiste majoritare din literatura occidentală, a trezit și alte suspiciuni. Astfel, unii s-au întrebat *câtă sinceritate* se află în spatele lui. De pildă, pe o altă pagină de jurnal, Cioran istorisește cum un medic, „om de o desăvârșită cinste”, zguduit după lectura *Căderii în timp*, l-a întrebat dacă crede cu adevărat ce spune, dacă este sincer; răspunsul, însoțit de un scurt comentariu, este următorul: „«Ce interes aş putea avea să mint? Pe cine să înșel? N-am cititori, deci nu sunt robul nimănui. Scriu pentru mine. Și, de altminteri, nici nu mă socotesc scriitor.» Iată cât de suspect și desconsiderat este omul de litere. În tot ce face, lumea nu vede decât un exercițiu. Literatura este astfel asimilată jurnalismului. Ca să dăm impresia de sinceritate, poate că n-ar trebui să publicăm nimic în timpul vieții»¹⁴.

Acuzația de nesinceritate a primit-o și în România, la apariția primei sale cărți, în fața unui public neobișnuit cu un stil violent și o franchețe dezarmantă. Aici avea însă și destui prieteni care să-i ia apărarea. Printre ei, Constantin Noica, într-un articol publicat în revista „Familia”, în 1934: „Am auzit de câteva ori pomenindu-se de farsă, cu privire la atitudinea din *Pe culmile disperării*, și am rămas uluit. Cum poate fi vorba de farsă în cazul unui om care se leapădă de ce are mai bun, pentru a se avânta într-o atitudine plină de riscuri? Și acesta e cazul lui Emil Cioran. Un om care și-a petrecut anii de facultate în bibliotecă și numai acolo; care, poate, n-a lucrat sistematic și cu fișe, dar a citit enorm și cu căldură; care deci putea scrie oricând o carte despre sau o carte cu citate și cu referințe pe placul tuturor – se leapădă de tot ce a agonisit și se descătușează. Iar ceilalți spun că minte. [...] Ceea ce i se poate reproșa e tocmai prea marea sa sinceritate. Ce simplu, ce comod ar fi fost pentru el să trăiască din probleme de împrumut! Și pentru că n-o face, pentru că nu vrea să simuleze – ca atâția alții – minte. [...] Când un dobitoc de licean rămas repetent se sinucide, inimile noastre se întristează. Iar când un om se așează gol în fața vieții și morții, chinându-și sufletul cât pentru zece sinucideri – noi spunem că minte. Nu e nimic, Emil Cioran, tu minți. Dar poți să minți înaintea. Eu te cred.»¹⁵

O notă de jurnal a aceluiași Constantin Noica, accesibilă publicului după 1990, va reaprinde discuția pe marginea sincerității lui Emil Cioran. Într-o discuție privată între cei doi, în timpul unei vizite la Paris a lui Noica, acesta i-a declarat lui Cioran: „Faptul că nu ți-ai pus capăt zilelor, după ce patruzeci de ani te-ai tânguit pentru nefericirea de a te fi născut, mă asigură că viața e totuși bună”. Răspunsul marelui sceptic al secolului XX: „Mă, să n-o spui nimănui, dar îmi *place* viața”¹⁶. Ipocrizie, deci? Puțini s-au gândit în cele din urmă la așa ceva. În cazul lui Cioran, se poate vorbi, de exemplu, de „porniri ireconciliabile care s-au deprins, încet-încet, să coexiste”¹⁷. El

¹⁴ Emil Cioran, *Caiete I. 1957–1965*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 275.

¹⁵ Constantin Noica, *Pentru Emil Cioran*, republicat în vol. *Pro și contra Emil Cioran*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 48–49.

¹⁶ Constantin Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 200.

¹⁷ Andrei Pleșu, *Reversul unui infern*, în „Secolul XX”, nr. 328–329–330, p. 19.

însuși nu s-a putut autoprocama niciodată până la capăt un sceptic consecvent, autentic, ci a recunoscut că este unul moderat, capabil să guste uneori viața¹⁸.

Mesajul cioranian a găsit receptare, credem, și datorită *modalității fragmentare de expunere*. Cititorul nu se află în fața unui discurs lung, poate uneori plictisitor, plin de argumentații interminabile, ci în fața unui mic text care epuizează de obicei o idee.

Întrebat fiind de ce a optat pentru fragment ca modalitate de expresie, Cioran a răspuns în felul următor: „[...] de fapt, eu n-am scris ca să public cărți. Am scris ca să dau expresie, să dau viață unui moment de simțire. Nu ca să scriu cărți. De asta și scrisul meu sub formă de fragmente, pentru că exprimă ceva temporar. Fiind vorba de momente din viața mea, care, ca orice momente, sunt scurte. Genul ăsta nu necesită o continuitate strictă”¹⁹. Alteori a invocat lenea, plictiseala ce intervenea când încerca să dezvolte ceva, în ciuda faptului că unele aspecte le-a aprofundat și dezvoltat. Considera că este, pe de altă parte, inutil să stăruie asupra a ceva, cu atât mai mult să faci demonstrații, să dai explicații precum profesorii.

Socotit de mulți „mastru al aforismului”, el a declarat în multe rânduri că fragmentul este modul său natural de a se exprima, că este „născut pentru fragment”, în timp ce sistemul ar fi însemnat „robia, moartea sa spirituală”; antipodul său ca formă a spiritului ar fi Hegel²⁰.

Pe lângă fragmentar, a cultivat și *paradoxul*, contradicția, poate ceva firesc la cineva care își „transformă” ideile în stări sufletești. Dar nu un paradox distructiv, megaric, ci unul care are „însușirea de a reda adevărul prin contrast, prin negarea aparentă a lui.”²¹ Paradoxul („surâs *formal* al iraționalului”) are meritul, din perspectivă cioraniană, de a izvorî din viață, exprimând „conflictele ce frământă subteran viața”, irezolvabilele și nonsensurile ei²². Sabotând rațiunea, el nu rezolvă nimic, nu reprezintă o soluție a ceva, nu se poate îndrepta ceva cu el. Rațiunea se anulează și se deschide către eroarea palpitantă, către eroarea fremătând de viață.

Cioran a scris stilizat în *două limbi*, română și franceză. După cum se știe, ajuns la Paris decide să nu mai folosească limba română, o limbă marginală din punct de vedere cultural, și să îmbrățișeze limba țării de adopție. Este o despărțire bruscă, aproape violentă, de idiomul său natal, sau, cum plastic relatează G. Liiceanu, „fenomenul este atât de abrupt, încât echivalează cu o moarte și cu reîncarnarea în alt trup lingvistic”²³; este rezultatul unei revelații de moment, în timp ce traducea în românește din Mallarmé. Este o ruptură aproape totală de

¹⁸ A se vedea, în acest sens, subcapitolul *Scepticismul sau martiriul lucidității* din acest eseu.

¹⁹ *Am învățat mai multe de la oamenii ratați decât din toate cărțile de filosofie*, interviu cu Branka Bogavac Le Comte, republicat în *Convorbiri cu Cioran*, ed. cit., p. 255.

²⁰ Vezi, de pildă, *Caiete III*, p. 37.

²¹ Ionel Neamtzu, *Emil Cioran și cultul paradoxului*, în „Acțiunea”, nr. 225, 1938, p. 4, republicat în vol. *Pro și contra Emil Cioran*, ed. cit., p. 130.

²² Emil Cioran, *Amurgul gândurilor*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 13–14.

²³ Gabriel Liiceanu, *Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 40.

originile sale, cu tot ce îl lega de trecut. Era un nou început, o nouă viață, începea un nou destin cultural într-o limbă de împrumut, pe care o folosise până atunci doar pentru câteva scrisori.

Trecerea este însă dificilă, presupune muncă asiduă, alături de dicționare, cafele și țigări. Avem o notiță de peste ani, care ne dă certitudinea că niciodată nu a scris în noua sa limbă cu ușurință, deși a lăsat impresia unui maestru: „Lupta mea cu limba franceză e una din cele mai dure cu putință. Victorii și înfrângeri alternează – dar nu bat în retragere. E singurul domeniu al activităților mele în care dovedesc oarecare tenacitate. În toate celelalte, îmi fac o datorie din a mă pleoști”²⁴.

Limba franceză, mult prea riguroasă, nu i se potrivește la fel ca româna, o limbă mult mai liberă și mai potrivită temperamentului său; resimte franceza ca pe o „cămașă de forță”, o limbă ce i-a impus limite, disciplină (se autointitula, la un moment dat, „un profet năucit de gramatică”²⁵), și care, în cele din urmă, l-a echilibrat într-un fel. În românește scria instinctiv (era limba maternă, totuși), în timp ce în franceză scrisul capătă „o dimensiune deliberată”²⁶. Nu va renunța însă la fragmentar și la paradox.

Ruptura de limba maternă, susține el, trebuia să fie totală pentru a reuși să deprindă cu succes noua limbă: „Nu poți continua să vorbești românește și să scrii franțuzește. E o incompatibilitate. Trecerea la altă limbă nu se face decât cu renunțarea la limba ta. Trebuie să accepți *sacrificiul* (subl. n.) acesta”²⁷. Nostalgia după dulcea, poetica limbă românească l-a chinuit însă tot timpul după aceea: „Extraordinara limbă română! De câte ori revin la ea (sau mai curând visez s-o fac, pentru că, vai, am încetat s-o folosesc), am sentimentul că, rupându-mă de ea, am comis o trădare criminală”²⁸. Chiar și capacitatea ei de a transforma orice cuvânt într-un diminutiv, care altădată i se părea o tendință de a diminua, degrada, înjosi, îi apărea ca o îmbogățire, „ca o nevoie de a conferi un «plus de suflet» oricărui lucru”²⁹.

Vedem acum că scriitura sa i-a fost tămăduire și mijloc de echilibru în primul rând, chiar dacă uneori îi găsea el însuși (cu o oarecare stofă de psihanalist) și alte motivații: de pildă, în *Caiete I*, vede efortul său stilistic ca pe o compensație a faptului că vorbește „împiedicat”, și așa sunt toți cei care au dificultăți de exprimare verbală, tind să cântărească mai mult în exprimarea scrisă (în timp ce bunii oratori scriu superficial).

Opera sa, scrisă sau nu pentru sine, i-a adus consacrația, chiar dacă una târzie (multă vreme declara că nu are cititori). Într-adevăr, o operă „tristă” răzbate mai greu, după cum el însuși remarca în anul 1967: „Dacă scrierile mele nu au practic

²⁴ Emil Cioran, *Caiete II*, ed. cit., p. 200.

²⁵ *Ibidem*, p. 79–80.

²⁶ *Să scrii ca să trezești*, ed. cit., p. 24.

²⁷ *Apocalipsa după Cioran. Trei zile de convorbiri* cu Gabriel Liiceanu, București, Editura Humanitas, p. 100.

²⁸ Emil Cioran, *Caiete I*, ed. cit., p. 70.

²⁹ *Ibidem*, p. 71.

nici un ecou, e pentru că nu răspund nevoilor contemporanilor mei. Sunt prea subiective, adică inoportune. Căci eu nu merg o dată cu valul, nu aparțin epocii decât prin frenezie. Apoi, eu nu propun nici o iluzie; or, oamenii nu se adună în jurul unui mesaj lucid până la nimicire”³⁰.

SCEPTICISMUL SAU MARTIRIUL LUCIDITĂȚII³¹

Scepticismul a reprezentat cu adevărat o mișcare filosofică puternică, după cum afirmă și Cioran, la apusul Antichității, în cadrul școlii lui Pyrrhon, aparițiile sale ulterioare în istoria filosofiei fiind doar zvâcniri minore, prin Montaigne în Renaștere, prin Hume sau chiar prin Pascal, în perioada modernă. Forța lui s-a estompat din ce în ce mai mult cu trecerea timpului, astfel că astăzi scepticismul consecvent de tip antic a ajuns să fie considerat una dintre sursele gândirii ilogice, alături de agnosticismul evaziv, cinismul, optimismul naiv și de altele³². De fapt, nici astăzi, susține moralistul, oamenii nu realizează că atitudinea sceptică, în orice formă, este dezirabilă în fața marșului ideiloracompaniate de credințe fanatizate ce conduc în cele din urmă la excluderea celor ce nu se raliază la ele; ori de câte ori cineva impune o idee în numele națiunii, rasei sau chiar al libertății, începe de obicei să curgă sânge, ceea ce nu s-ar întâmpla în preajma unui scepticism cuminte; am fi mai în siguranță lângă un Pyrrhon decât lângă un Sfânt Pavel³³, dar, din păcate, „credem cu toții în mult mai multe lucruri decât ne dăm seama, adăpostim intoleranțe, cultivăm prejudecăți sângeroase și, apărându-ne ideile cu mijloace extreme, străbatem lumea ca niște fortărețe ambulante și de necucerit”³⁴.

În general, scepticismul este ceva rar, crede el, este apanajul câtorva „damnați de seamă”, omenirea în întregul ei neputând ajunge vreodată la starea de îndoială. Grupuri mari de oameni, un popor sau mai multe deodată, pot ajunge până la scepticism în rarele momente când își schimbă zeii, iar indivizii, presați din mai multe părți, „nu mai știu ce cauză să apere și cărui adevăr să i se supună”³⁵. Orice civilizație sfârșește în îndoială, odată ce miturile cu care a început, valorile și adevărurile ei sunt reevaluate, recântărite cu diferite prilejuri; urmează incertitudinea, „naufraziul metafizic și reușind de minune când se întâmplă ca vreun Sextus s-o ajute”³⁶. Cel mai strălucit exemplu este, după cum am menționat, cel al sfârșitului Antichității, când scepticismul s-a bucurat de un prestigiu pe care nu-l va mai

³⁰ Emil Cioran, *Caiete II*, ed. cit., p. 177.

³¹ Titlu ales după un aforism din *Caiete III*, „Scepticul este un martir al lucidității”, p. 394.

³² Vezi, de pildă, D.Q. McNerny, *Being Logical. A Guide to Good Thinking*, New York, Random House, 2004, p. 91–92.

³³ Emil Cioran, *Tratat de descompunere*, ed. cit., p. 7–11.

³⁴ *Ibidem*, p. 95.

³⁵ Emil Cioran, *Căderea în timp*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 53.

³⁶ *Ibidem*, p. 54 ș.u.

cunoaște vreodată în istorie. De fapt, pe parcursul istoriei, omul a căutat numai credințe, iar îndoiala n-a apărut decât în pauze, în răgazurile dintre credințe³⁷.

Dar înainte de a fi o atitudine generală, este o problemă individuală, și în această calitate el trebuie mai întâi studiat. Totul începe cu o slăbiciune a spiritului, cu o slăbire a efortului de a mai crede în adevărurile lumii noastre, efort necesar pentru a putea trăi, chiar respira. Certitudinile pălesc și atât afirmațiile noastre, cât și negațiile ne apar riscante. Negația nu trebuie pusă totuși pe același plan cu afirmația, căci ea este superioară afirmației prin aceea că ne instituie drept conștiință, pe când afirmația ne lasă simple obiecte în desfășurarea lumii; ne place să negăm, să dărâmăm în jurul nostru, dar cel mai mult ne chinuim să ne „distrugem propria reputație”, astfel că alunecăm din negație în îndoială. Spiritul este în sfârșit liber, în era incertitudinii și a îndoielii, scăpând de „ridicolul de a trebui să afirme sau să nege”.

De acum, putem vorbi despre *două tipuri de sceptici*. Primul, scepticul riguros, va vedea în cea mai mică adeziune ceva inexplicabil și va cultiva incertitudinea până la extrem. Orice certitudine trebuie compromisă, orice judecată suspendată, nimic nu mai poate fi preferat în dauna a altceva. „Scepticul fanatic, baricadat în sistemul lui, ne apare ca un dezechilibrat *prin exces de rigoare*, ca un lunatic, din pricina incapacității sale de a divaga. În plan filosofic, nimeni nu-i mai onest decât el; dar însăși onestitatea sa are în ea ceva monstruos. El nu cruță nimic, totul îi pare aproximare și aparență, atât teoremele, cât și strigătele noastre. Drama sa este aceea de a nu putea niciodată să coboare până la impostură, cum facem cu toții când afirmăm sau negăm, când avem insolența de a emite o părere oarecare”³⁸. Din această pricină însă, el este pierdut, înfrânt, căci „a trăi echivalează cu imposibilitatea de a te abține”³⁹. Viața este mai puternică decât un sceptic fanatic. Să-l numim, mai blând, *scepticul autentic*.

Al doilea tip de sceptic este unul „eretic, capricios, care, îndurând îndoiala doar din când în când, este capabil să o gândească până la capăt, ducând-o până la ultimele consecințe. Și el va cunoaște suspendarea judecății și abolirea senzațiilor, dar numai înăuntrul unei crize, pe care o va depăși proiectând în nedeterminarea unde se vede azvârlit un conținut și un fior pe care ea nu părea să le comporte”⁴⁰. El se deschide și altor experiențe care exploatează îndoiala (în unele religii, de exemplu). Cu alte cuvinte, cel din urmă sceptic suportă viața și este suportat de ea. Să-l numim *scepticul moderat*.

Scepticismul mai poate avea drept cauză un „reflux al vitalității” sau o „vitalitate ce bate în retragere”, este „fructul unei vitalități precare, adânc vătămate”⁴¹.

³⁷ Idem, *Caiete II*, ed. cit., p. 364.

³⁸ Idem, *Căderea în timp*, ed. cit., p. 62–63.

³⁹ *Ibidem*, p. 63.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 66.

⁴¹ Idem, *Caiete I*, ed. cit., p. 132, 143.

Cioran însuși nu s-a putut defini pe sine întotdeauna tranșant ca sceptic autentic, având îndoieli cu privire la sine, fiind chiar contradictoriu, deși gravita indiscutabil în această zonă: „Nu-mi este foarte limpede atitudinea mea față de scepticism. Nu am scris prea mult, dar foarte adesea am vorbit ca unul care e sceptic. Poate că sunt un *fals* sceptic, deși eu mă consider unul autentic. Dacă am în vedere temperamentul meu, nu sunt, după cum vedeți, un adevărat sceptic. Un sceptic este un om rece, care supune fiecare lucru unei analize temeinice. Scepticismul a jucat pentru mine un mare rol, în măsura în care, când și când, m-a mai domolit. Îndoiala universală poate fi un mijloc de calmare. Dacă ești convins că nu există nici o certitudine, îndoiala este inevitabilă. Eu unul m-am îndoit *cu voluptate*, ceea ce nici un sceptic nu face. Sceptic e cineva care are distanță față de ideile sale și față de ceea ce este el. Se îndoiește de toate, dar e stăpân pe sine. Se stăpânește. Nu acesta e cazul meu. Și dacă am avut temeuri să fiu disperat, îndoiala a fost salvarea mea. De aceea, am față de ea o atât de mare slăbiciune, și recunoscător fiindu-i, mi-am făcut mereu o profesiune de credință din ea; i-am rămas mereu fidel...”⁴². A respins însă categoric eticheta de nihilist pe care i-o atribuiam unele dicționare, fiind dispus să o accepte mai degrabă pe cea de sceptic⁴³. Fluctuațiile în autodefinirea sa ca sceptic se pot observa cel mai bine pe parcursul *Caietelor*: el se etichetează pe sine pe rând „un spirit secătuit alunecat în scepticism”, „un sceptic și un pățimaș laolaltă”, „un sceptic dezlănțuit”, un gânditor „sub vraja lui Nu”, „un entuziast doborât”, un „străin de tot ce se face pe acest pământ”, un „sceptic incomplet”. Aceste *Caiete*, martore unice ale stărilor sale, ni-l dezvăluie, așadar, când ca pe un sceptic puternic, dezlănțuit, visceral, cu vocație, iubitor nestrămutat al îndoielii, când ca pe un sceptic slab ce evadează periodic spre trăire și certitudine. Scepticismul este, pentru el, pe de o parte, calea spre mântuire, un „calmant” care să-i înfrâneze pornirile datorate temperamentului său, cauza acceselor sale de bunătate, iar pe de altă parte, un rezultat al lipsei de imaginație, o cruzime abil disimulată sau o voluptate a impasului, un drog, o otravă fără de care i-ar fi trebuit ceva și mai nociv. S-a vorbit totuși de un scepticism radical în privința lui Cioran legat de perioada sa pariziană, când el se arată eliberat de fapta temperamentală (cerută în tinerețe de credința „realizării unui destin la scara individului sau a unei națiuni”), eliberare anunțată chiar în primul capitol al *Tratatului de descompunere*, intitulat *Genealogia fanaticismului*, unde denunță ideile devenite credințe puse în slujba faptei⁴⁴. Mai bine spus, devenise un resemnat, un dezamăgit ce eșuase în acțiunea sa.

Ezitățile sale de a se autointitula drept sceptic autentic, dar mai ales opera sa ca întreg ni-l dezvăluie ca pe un sceptic de al doilea tip, un sceptic dependent de

⁴² Interviu cu Gerd Bergleth, *Neantul se afla în mine*, republicat în *Convorbiri cu Cioran*, ed. cit., p. 138.

⁴³ *Sunt un marginal metafizic*, interviu din 1979 cu Jean François Duval, p. 37–38.

⁴⁴ Gabriel Liiceanu, *Povestea unui coșmar*, în „Secolul XX”, nr. 328–329–330, p. 85.

viață, care tocmai de aceea, paradoxal, spunea chiar el, are nevoie de îndoieli. Mai mult, susținem noi, a fost un sceptic mânat de o sumedenie de convingeri, a fost chinuit, cum ar spune el, de o cohortă de obsesii. Sceptic cu privire la multe din aranjamentele acestei lumi, el și-a format propriile certitudini devenite principalele teme de discuție ale cărților sale.

Ceea ce trebuie însă spus în cazul lui Cioran și nu numai, după cum vom arăta, este că scepticul nu reușește să fie sceptic până la capăt, scăpat de orice certitudine. Altfel spus, este posibilă denunțarea existenței scepticului de primul tip.

Se poate vorbi totuși despre vreo certitudine în cazul unui sceptic? Scepticul pare a fi acel gânditor care tocmai asta intenționează, să evite, eventual să distrugă orice certitudine. Scepticismul ar fi, conform spuselor lui Cioran însuși, „refuzul instinctiv al certitudinii”⁴⁵.

Scepticismul (de la σκέψις = examinare, cântărire, cumpănire) a apărut în istorie pe linia de contestare a cunoașterii începută de sofști și continuată mai mult sau mai puțin consecvent de megarici și cinici, voind să demonstreze că nu putem avea nici o certitudine. Iată cum descrie Diogenes Laertios doctrina pyrrhoniană: „Scepticii [...] încercau neconținut să răstoarne dogmele tuturor școlilor, dar ei nu enunțau nici una. Deși mergeau până acolo încât înfățișau și expuneau dogmele celorlalți, ei singuri nu exprimau nimic hotărât, nici chiar faptul că nu stabileau nimic [...], spunând, de pildă: «Nu definim nimic, deoarece am aluneca în definire, dar noi înfățișăm teoriile celorlalți cu scopul de a arăta atitudinea noastră chibzuită [...]». Astfel, prin expresia «noi nu definim nimic» se indică starea lor de echilibru indiferent, care e la fel arătată și de celelalte expresii: «Nu-i nimic mai mult decât altul», «Orice enunțare își are opusul ei» și altele la fel»⁴⁶. Sextus Empiricus declara în *Schițe pyrrhoniene*: „Principiul atitudinii sceptice este convingerea că fiecărui argument i se împotrivesc un argument tot atât de valabil”⁴⁷. Scepticul se află în această situație în imposibilitatea principială de a decide care argument este mai bun și, ca urmare, își oprește aprobarea, nu se mai pronunță, suspendă orice judecată și ajunge la liniștea sufletească, ataraxia. Atitudinile sceptice care se mai întâlnesc sporadic în istoria filosofiei după școala pyrrhoniană vor păstra coordonatele principale ale acesteia, chiar dacă vor avea loc renuanțări. (De aceea, în continuare, referirile noastre vor fi făcute în principal la doctrina antică.) Este evident că scepticismul însuși se află în fața unor dificultăți majore⁴⁸. Mai întâi, sunt enunțuri simple, probate de simpla evidență, care nu pot fi puse la îndoială. O

⁴⁵ Convorbire cu Sylvie Jadeau, în vol. *Cioran – Entretien avec Sylvie Jadeau suivis d'une analyse des œuvres – En lisant en écrivant*, Editura José Corti, 1990, republicat în vol. *Convorbiri cu Cioran*, ed. cit., p. 219.

⁴⁶ Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, XI, 74, Iași, Editura Polirom, 1997.

⁴⁷ Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhoniene*, I, 12, București, Editura Academiei Române, 1965.

⁴⁸ A se vedea și Marius Dobre, *O teorie logică asupra autorității*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 138–140.

a doua dificultate este legată de cele zece moduri de suspendare a judecății, numite și „argumente” sau „tipuri”⁴⁹. Acestea ni se înfățișează ca niște teze fundamentale ale scepticismului antic, deci ca niște enunțuri acceptate, recunoscute ca adevărate, niște certitudini, în fond, or, așa cum arăta Diogenes Laertios, ei se laudau că nu exprimă nimic hotărât, că nu stabilesc nimic. A treia dificultate se referă la contradicția semnalată încă de Spinoza, contradicție asemănătoare aceleia din paradoxul mincinosului al lui Eubulide megaricul: scepticul nu poate nici măcar ști pe ce poziție se află, deoarece, pentru a fi consecvent în îndoiala lui, trebuie să se îndoiască și de propria lui îndoială; or, a te îndoii în mod consecvent de tot, înseamnă a accepta, în principiu, posibilitatea de a nu te mai îndoii, deci, de a avea o certitudine. Devine clar acum că scepticismul are propriile sale certitudini sau cel puțin una – îndoiala.

Următoarea analiză terminologică va clarifica suplimentar aspectele legate de problema existenței certitudinii la nivelul scepticismului. În primul rând, trebuie să subliniem că, deși nu intenționăm să înlocuim terminologia consacrată, termenul de *scepticism* nu mai este folosit cu sensul lui original, ci cu unul mult mai larg, aproape identic în extensiune cu cel de *pesimism*. Dicționarele situează pesimismul pe o poziție care evidențiază răul, suferința, durerea existente în lume; pesimismul este atitudinea celui ce consideră că stările acestei lumi sunt incompatibile cu aspirațiile omului în general. (În acest sens este înțeles și scepticismul lui Emil Cioran.) Mai precis, vom considera că pesimismul este atitudinea unei persoane în legătură cu anumite stări de lucruri care i se par dezavantajoase; în replică, optimismul este atitudinea unei persoane în legătură cu anumite stări de lucruri care îi apar drept avantajoase. Astfel, dacă vom considera, precum Leibniz, că lumea în care trăim este cea mai bună dintre lumile posibile sau dacă, precum Constantin Noica, vom considera măcar că lumea este îndreptată către bine, vom fi pe poziția unui optimism ontologic. Dacă vom crede, precum Schopenhauer, că în lume domnește foarte mult rău (chiar dacă nu predominant), vom fi pe poziția unui

⁴⁹ Expuse de Sextus Empiricus în *Schițe pyrrhoniene*, I, 36–163: primul rezultă din diversitatea animalelor, deci a posibilității de principiu de a avea reprezentări diferite despre lucruri; al doilea rezultă din deosebirea dintre oameni, care sunt diferiți și care au, prin urmare, reprezentări și senzații diferite despre lucruri; al treilea, din felul deosebit în care sunt alcătuite organele simțurilor, ceea ce face ca ce este bun pentru unul să fie rău pentru altul; al patrulea rezultă din conjuncturi care determină acceptarea unui lucru (este vorba despre stările afective sau fizice); al cincilea, din pozițiile, distanțele și locurile lucrurilor – un lucru, de pildă, poate apărea și mare, și mic, în funcție de distanța de la care îl privim; al șaselea, din amestecurile care diferă, fiindcă nici un lucru nu cade singur sub simțuri, ci în amestec cu alte elemente; al șaptelea se referă la cantitățile și compunerea substanțelor; al optulea se bazează pe relația dintre lucruri (lucrurile sunt percepute în relație cu altele); al nouălea rezultă din frecvența și raritatea unor lucruri (de pildă, apariția unei comete, fiind un fapt rar, impresionează, iar apariția soarelui, fapt mult mai important, nu impresionează, fiind obișnuit); al zecelea rezultă din multitudinea și relativitatea comportamentelor, obiceiurilor, legilor, credințelor mistice și convingerilor dogmatice.

pesimism ontologic. Mai departe, de vom spune, ca Descartes, că adevărul ne este accesibil prin intermediul rațiunii datorate de Dumnezeu, vom manifesta un optimism gnoseologic. În schimb, de vom spune, ca pyrrhonienii, că fiecărui argument i se împotrivesc un argument tot atât de valabil, vom manifesta un pesimism gnoseologic. (Este evident că atitudinile pesimiste și optimiste se pot ivi și în legătură cu stări de lucruri mai simple, limitate, cotidiene.) De aici conchidem că înțelesul originar al termenului de scepticism este cel de pesimism gnoseologic. De asemenea, ne dăm seama că despre Cioran nu s-a vorbit ca despre un pesimist doar cu privire la posibilitatea cunoașterii, ci ca despre un pesimist în general. El însuși a vorbit despre sine ca despre un sceptic, în înțelesul obișnuit al termenului.

În al doilea rând, un pesimist absolut, un pesimist ce se raportează nefavorabil la toate stările lumii, nu poate exista; nici măcar Cioran nu era un astfel de pesimist. Nimeni nu poate fi pesimist cu privire la toate stările de lucruri din lume, nimeni nu este un pesimist absolut. Nici măcar sinucigașul nu este un pesimist absolut, deși, la prima vedere, el pare a nu mai vedea nimic bun în această lume pe care vrea să o părăsească. Chiar și pentru el mai există câteva stări de lucruri avantajoase, bune, care îi permit trecerea în neant sau în altă lume, să zicem. În această ordine de idei, sinuciderea poate fi interpretată și ca un act de optimism: sinucigașul vrea să părăsească această lume care i-a devenit insuportabilă, cu speranța că va trece în alta sau în neant, unde oricum e mai bine decât aici.

Emil Cioran nu era mulțumit de foarte multe dintre stările de lucruri ale lumii în care trăim, se îndoia de multe dintre orânduielile noastre, dintre valorile noastre. După propria mărturie, această viață, așa cum este ea acum, nu e croită pe placul său. „S-ar putea foarte bine, scrie el, ca în alte forme de viață, în forme cu totul diferite de acele în care sunt condamnat să trăiesc, eu aș putea fi fericit și încântat, dominat de voluptăți pe care ceilalți nici nu le-ar bănuși. [...] Aș putea crede în această lume, când ea s-ar schimba pentru mine. Sunt prea orgolios pentru a vedea răul din lume în răul din mine. Eu însă nu mă voi schimba niciodată după această lume”⁵⁰.

În cărțile sale, vom întâlni deseori generalizări precum „Nu cred în nimic”, „Nu am nici o certitudine”, „Mă îndoiesc de toate”, pe care trebuie să le înțelegem alături de precizarea „Din ordinea acestei lumi”, altfel nu vom face din el decât un sceptic neconsecvent. Pe multe le-ar fi vrut *altfel*, le-a gândit altfel, și de aici poate începe căutarea cu privire la certitudinile sale. El însuși ne-a vorbit, de altfel, despre *obsesiile* sale, obsesii care l-au condus finalmente la anumite convingeri, așa cum este cea prezentată în prima parte a acestui eseu, referitoare la scris: scrisul este o terapie, o eliberare; sau cum este cea referitoare la istorie, cea mai importantă preocupare a sa: istoria este o cădere, un drum continuu către dezastrul omului, o goană spre pierzanie.

⁵⁰ Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, ed. cit., p. 195.